

2. Molekulová stavba pevných látek

2.1 Vznik tuhého tělesa krystalizace

Při přeměně kapaliny v tuhou látku vzniknou nejprve krystalizační jádra, v nichž nastává tuhnutí kapaliny.

Ochlazování kapaliny se zmenšuje pohybová energie kapaliny a začnou se projevovat přitažlivé síly molekul a molekuly se začnou pravidelně uspořádávat v krystalizačních jádrech.

Stavba vznikající tuhé látky závisí:

- 1) Na počtu krystalizačních jader vznikajících v časové jednotce.
- 2) Na rychlosti s jakou se krystalizační jádra zvětšují.

Je-li jedno jádro, vznikne **monokrystal**. Je-li více jader, vznikne **polykrystalická látka**. Je-li málo jader a rychlý růst – **hrubozrnná struktura**. Je-li mnoho jader, malý růst, vznikne **jemnozrnná struktura**. Při rychlém chlazení se může počet krystalizačních jader zmenšovat a molekuly zaujímají polohy jemnější potenciální energie bez uspořádání – **látka beztvářá amorfni**.

Při krystalizaci může dojít i k rozdělení molekul na atomy, ionty – jsou to stavební částice tuhých látek a dále sem patří i molekuly.

Geometricky pravidelné uspořádání stavebních částic tuhé látky v prostoru. Vznikne **krystalická mřížka**.

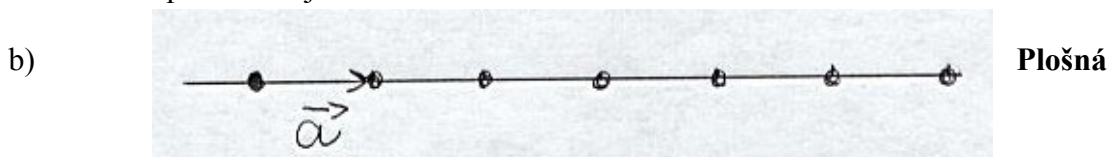
2.2 Geometrická a krystalová mřížka

Látka je v pevné fázi, má-li vnitřní krystalovou strukturu.

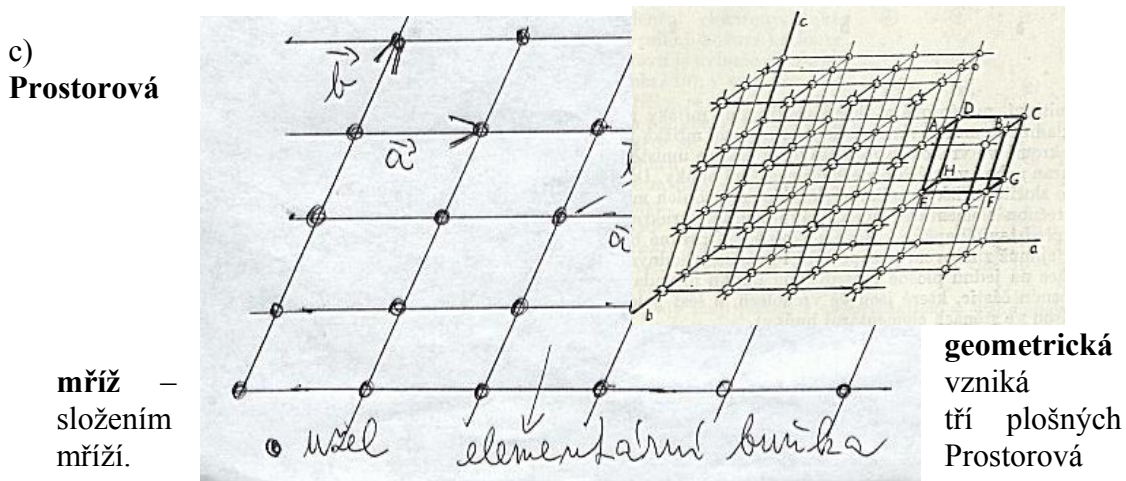
Dva druhy mříží:

1) Geometrická (idealizace)

- a) **Lineární geometrická mříž** – soustava ekvidistantních (stejnovzdálenostních) bodů na přímce. Je jednoznačně určena vektorem $\vec{a}$.

geometrická mříž – vzniká složením dvou vektorů v různých směrech, uvnitř buňky, ani na hraně nesmí být další uzel. Každý uzel patří 4 buňkám, tedy do každé buňky patří jeho čtvrtina, celkem tedy do buňky patří jeden uzel. Hrana je společná pro dvě buňky.

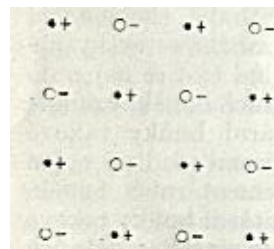

geometrická mříž vzniká složením třech vektorů v různých směrech, které neleží v jedné rovině. Celý prostor je vyplněný buňkami. U každé prostorové buňky: Vrchol patří osmi buňkám. Hrana patří čtyřem buňkám. Stěna patří dvěma buňkám.

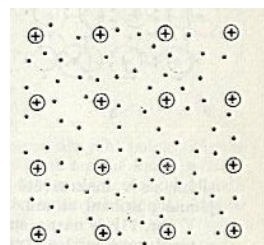
2) Strukturní (krystalová)

Strukturní mříž vznikne osazením uzlů geometrické mříže molekulami, atomy, ionty. Síly jimiž jsou ve strukturální mřížce vázány částice – vazebné síly. Podle vazebných sil existují:

- a) **Iontová vazba** – některé látky tvoří snadno ionty (Na, Cl) jejich spojení vzniká iontový krystal. Za normálních teplot jsou tepelné a elektrické izolanty. Jsou většinou průsvitné, pohlcují infračervené záření, jsou štěpné. Každý iont je rovnovážné poloze v silových polích. Sousedních iontů a zaujímá takovou polohu, aby energie byla minimální.

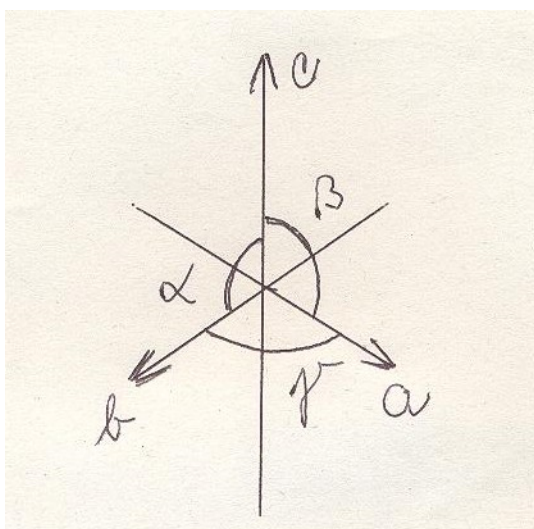
- b) **Kovová vazba** – je tvořena atomy – **atomová vazba**. U kovů se snadno uvolňují valenční elektrony a vznikají kationty. Z nichž je vybudována mřížka, mezi ionty mřížky se pohybují tepelným pohybem elektrony – **elektronový plyn**. Vazbu tvoří elektrické síly. Vlastnosti: tažnost, kujnost, kovový lesk, odraz světla, neprůhlednost.

- c) **Kovalentní vazba** – je tvořena na sdílení elektronů. Každý atom chce mít zaplněnou sféru. Atomy si půjčují elektrony a každý atom má na chvíli valenční sféru zaplněnou. Vlastnosti: tvrdé, málo štěpné, velký index lomu, elektrické a tepelné izolanty. Příklady: uhlík (diamant), křemík, germanium.

- d) **Molekulová vazba (van der Waalsova)** – je to vazba mezi neutrálními částicemi, jsou velmi slabé. Vlastnosti: měkké, nízká teplota látek.

2.3 Typy krystalových mřížek

Sedm krystalografických soustav (Přehled)

- 1) **Trojklonná (triklinická)**
 $a \neq b \neq c, \alpha \neq \beta \neq \gamma \neq 90^\circ$
- 2) **Jednoklonná (monoklinická)**
 $a \neq b \neq c, \alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- 3) **Kosočtverečná (orthorombická)**
 $a \neq b \neq c, \alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- 4) **Čtverečná (tetragonální)**
 $a \neq c, a = b, \alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- 5) **Krychlová (kubická)**
 $a = b = c, \alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- 6) **Klencová (rhomboedrická)**
 $a = b = c, \alpha = \beta = \gamma \neq 90^\circ$

7) Šesterečná (hexagonální)

$$a = a_1 = b \neq c, \gamma = 120^\circ, \alpha = \beta = 90^\circ$$

Jsou-li stavební částice jen v uzlech mřížky – primitivní mřížka P

Jsou-li stavební částice i ve středech protilehlých stěn – bazálně centrovaná B

Jsou-li i ve středech všech stěn – plošně centrovaná F

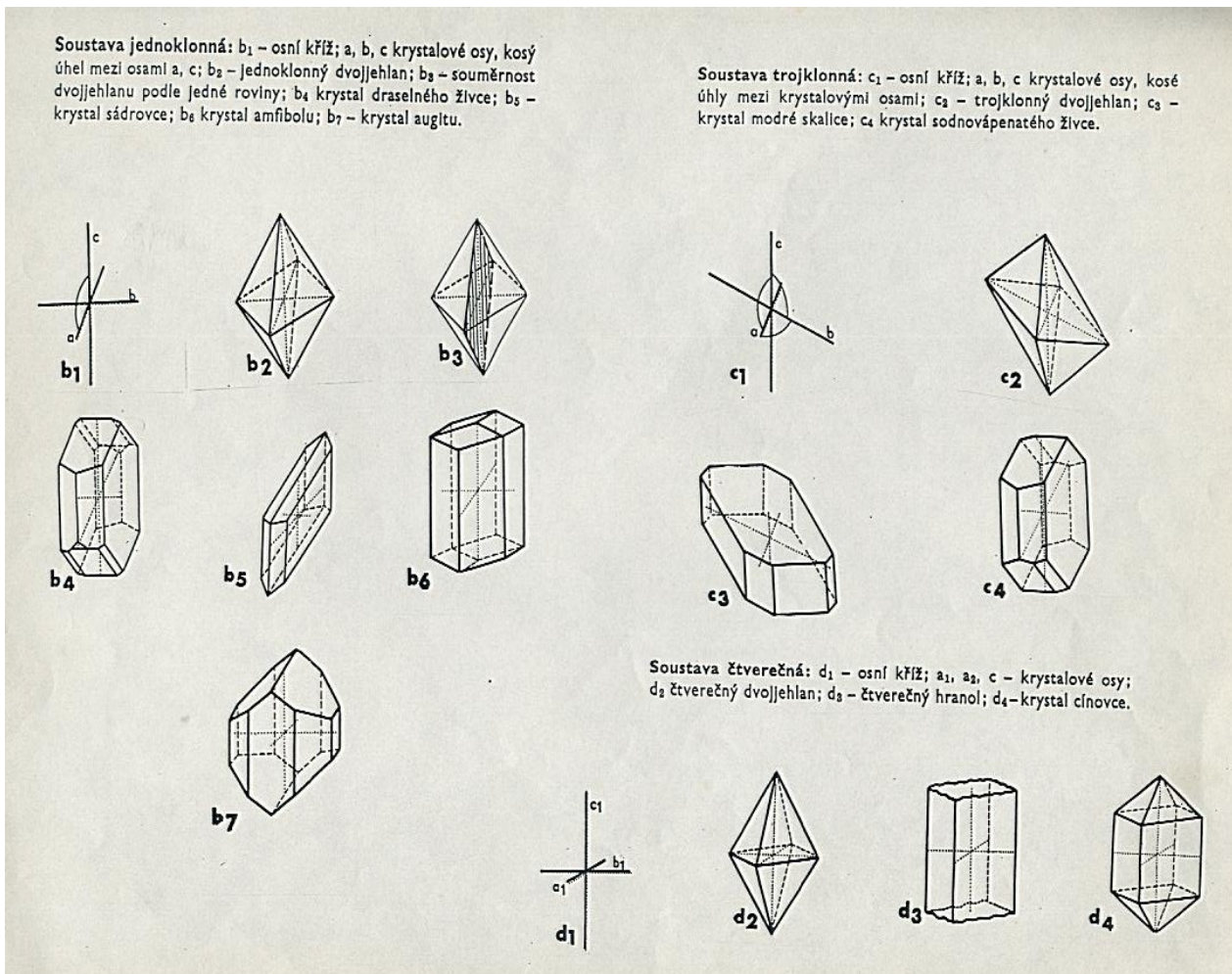
Je-li stavební částice i v těžišti – prostorově centrovaná J

Celkově existuje 14 Bravaisových mřížek:

- 1) **Trojklonná (triklinická)** - P
- 2) **Jednoklonná (monoklinická)** – P, B
- 3) **Kosočtverečná (orthorombická)** – P, B, F, J
- 4) **Čtverečná (tetragonální)** – P, J
- 5) **Klencová (rhomboendrická)** - P
- 6) **Šesterečná (hexagonální)** - P
- 7) **Krychlová (kubická)** – P, F, J

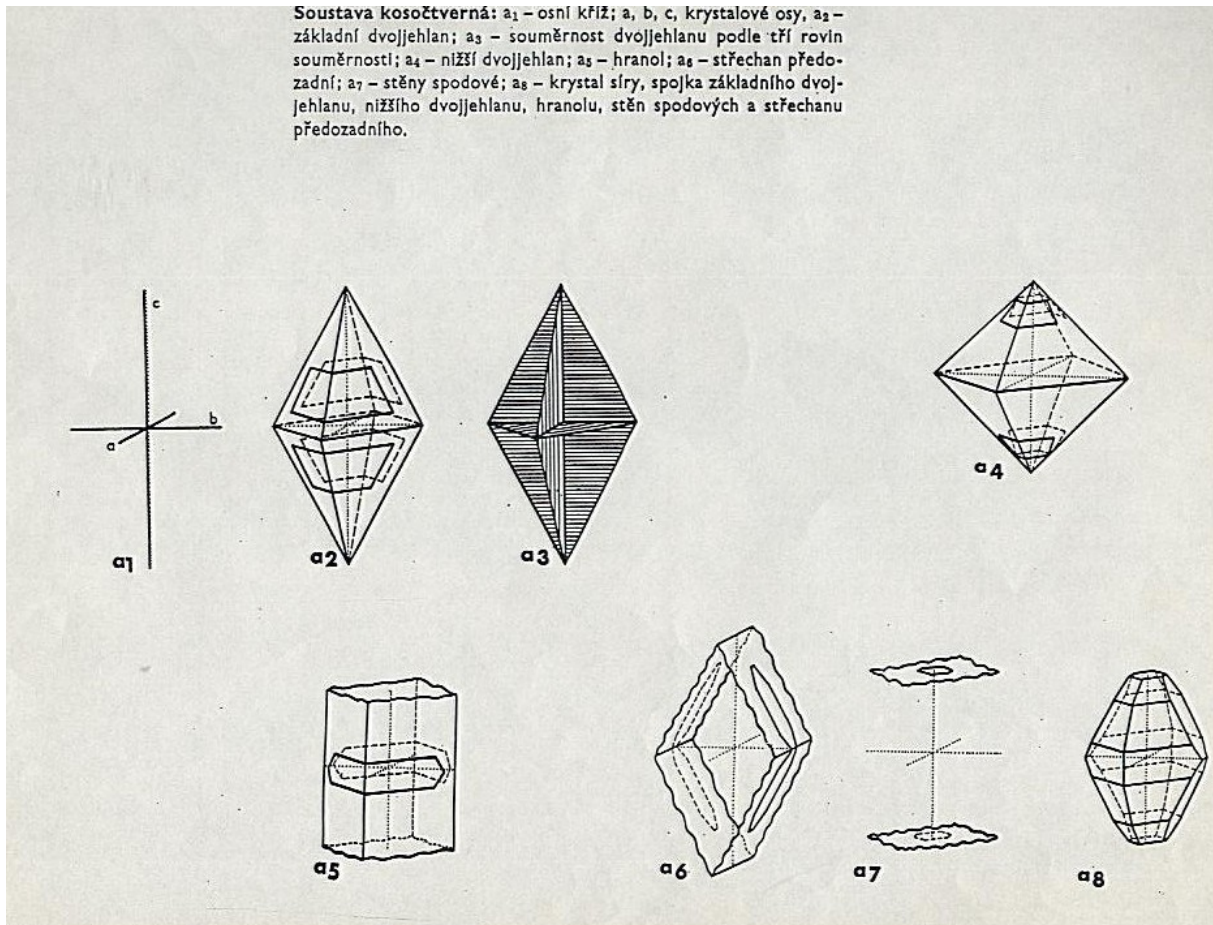
Krystalografické soustavy podrobně

Soustavy: jednoklonná, trojklonná, čtverečná

Soustava: kosočtverečná

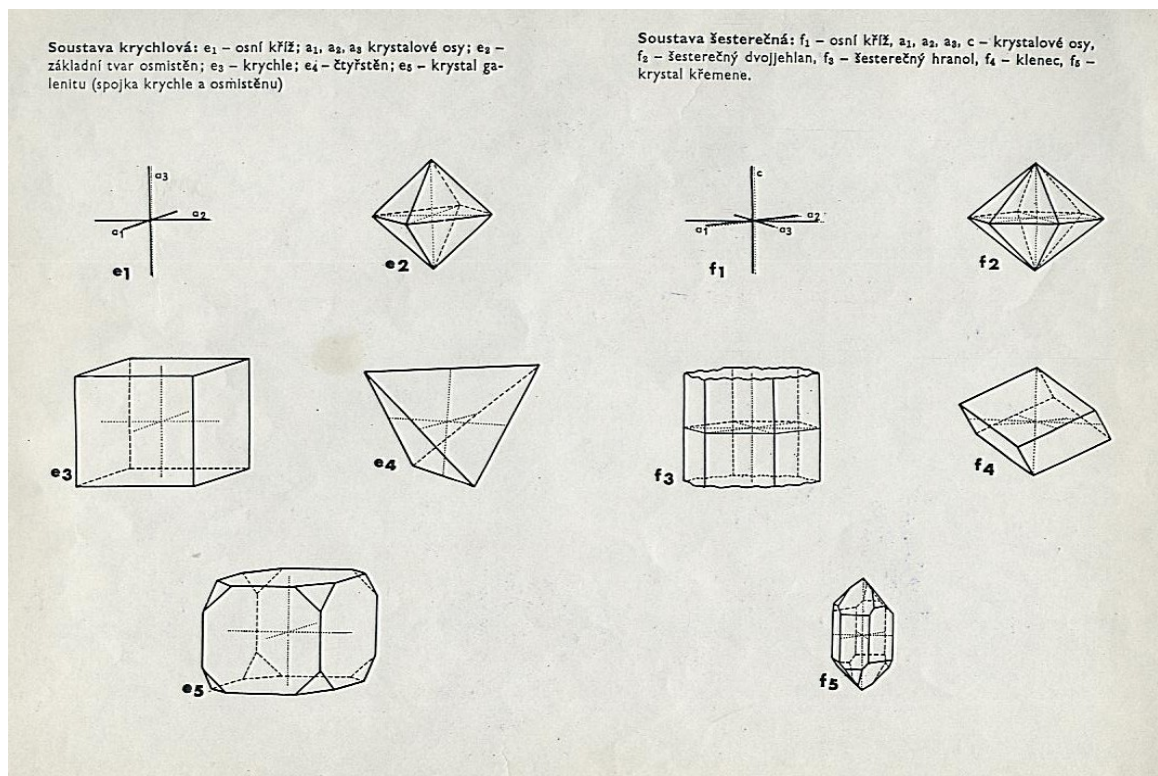
Soustava kosočtverečná: a_1 – osní kříž; a, b, c , krystalové osy; a_2 – základní dvojjehlan; a_3 – souměrnost dvojjehlanu podle tří rovin souměrnosti; a_4 – nižší dvojjehlan; a_5 – hranol; a_6 – střešchan předozadní; a_7 – stěny spodové; a_8 – krystal slíry, spojka základního dvojjehlanu, nižšího dvojjehlanu, hranolu, stěn spodových a střešchanu předozadního.

Soustavy: krychlová, šesterečná (platí i pro klencovou)

Soustava krychlová: e_1 – osní kříž; a_1, a_2, a_3 krystalové osy; e_2 – základní tvar osmistěn; e_3 – krychle; e_4 – čtyřstěn; e_5 – krystal galenitu (spojka krychle a osmistěnu)

Soustava šesterečná: f_1 – osní kříž; a_1, a_2, a_3, c – krystalové osy; f_2 – šesterečný dvojjehlan; f_3 – šesterečný hranol; f_4 – klencec; f_5 – krystal křemene.

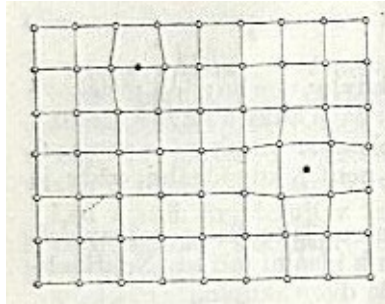
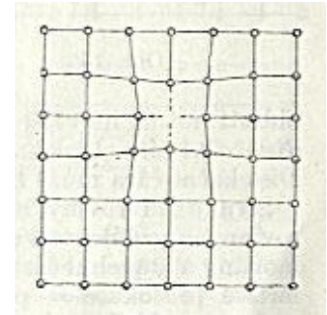
2.3 Poruchy strukturní mřížky

Strukturní mřížka by byla ideální, kdyby všechny její mřížkové body byly pravidelně osazené částicemi dané látky. Strukturní mřížka reálných krystalů není nikdy ideální. Vždy v ní existují nějaké poruchy – nepravidelnost v mřížce.

a) Bodové poruchy

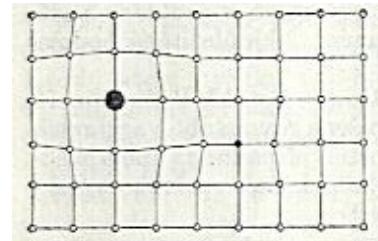
Projevují se jako nepravidelnosti v jediném bodě.

1) **Vakance** – neobsazený uzel. Je zde porušena rovnováha vazebných sil. Některý ze soustavy atomů se může do volného místa posunout (za působení mechanického či tepelného).

2) **Atom v intersticiální (mezimřížkové) poloze** – atom je v mezi mřížkové poloze. Může to být vlastní částice nebo příměs. Je zde porušena rovnováha – vzniká napětí. Částice se může difúzí pohybovat a při styku s vakancí se mohou obě zrušit (rekombinace).

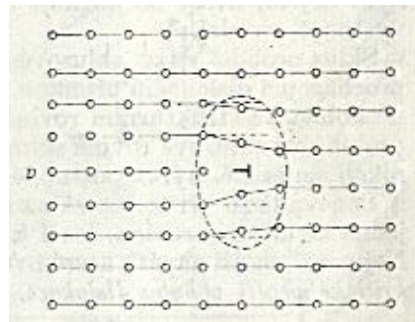
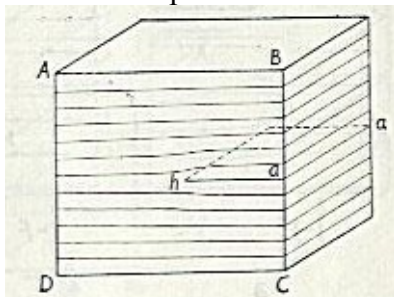
3) **Cizí atom v mřížkové poloze** - nečistota v krystalu. Počet poruch závisí na teplotě.

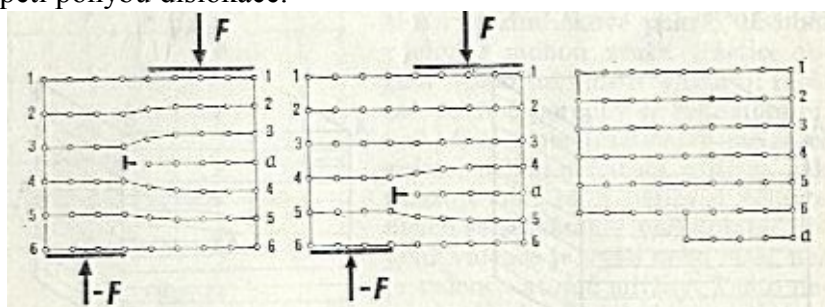
b) Čárové poruchy (dislokace) mřížky – dochází

k deformaci strukturních rovin. Je to čára, která určuje porušení a označujeme jí jako **dislokační čára** a může procházet celým krystalem.

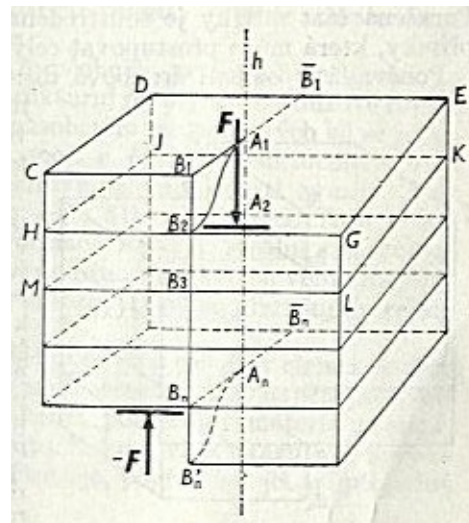
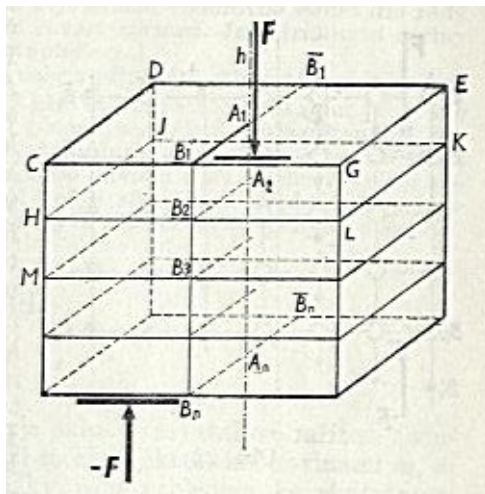
1) **Hranolová dislokace** – vzniká tím, že chybí část strukturní roviny. Částice se posouvají k dislokační přímce.

Působením vnějších sil se dislokace může v krystalu posouvat. Díky silovému působení dislokace vymizí (vystoupí z krystalu). Ději říkáme **skluz** a probíhá ve skluzové rovině. Probíhá u všech rovin současně. Nejmenší napětí, které vyvolá skluz označujeme jako kritické napětí pohybu dislokace.

2) **Šroubová dislokace** – v neporušeném krystalu se nic nestane. V deformovaném dochází k postupnému propadu o minimálně jednu úroveň. Například do B_1 . Vzniká neuzavřená spirálová křivka. Budou-li působit síly po celé ploše výsledek bude vypadat jako na obrázku. vývoj mezi kapalnou a plynnou látkou můžete pozorovat na spodním obrázku.

2.4 Deformace tuhého tělesa

Vazby v mřížce dávají každému tělesu tvar. Změna tvaru – **deformace**. Chceme-li vyvolat deformaci, musíme na těleso působit silou. Základní rozdělení deformací:

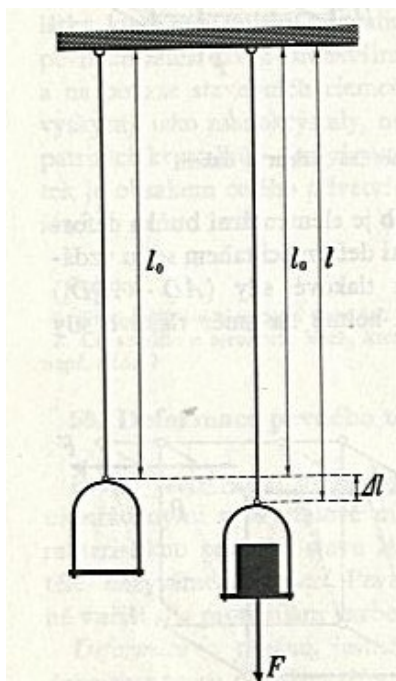
- pružná** – po působení síly zmizí
- trvalá** (plastická) – po působení síly zůstává

Schopnost zaujmout původní tvar se nazývá **pružnost**.

2.5 Druhy deformací

Podle druhu změn v mřížce rozlišujeme deformaci v tahu, v tlaku, v ohybu, smyku a v kroucení.

a) tah

Napínejme pružný (ocelový) drát, který je na jednom konci upevněný a na druhém konci zatěžovaný závažími. Původní délku drátu označíme l_0 a jeho průřez S . Závaží působí tíhovou silou $G = m \cdot g$ a prohne (či natáhne) drát na délku l . Protážení drátu označíme Δl a je přímo úměrné velikosti působící síly F , původní délce drátu l_0 a nepřímo úměrné průřezu drátu S .

Odvození:

$$\Delta l = \alpha \cdot \frac{l_0}{S} \cdot F - \text{zjistíme protážení drátu}$$

α - fyzické prodloužení drátu

$$\frac{\Delta l}{l_0} = \varepsilon - \text{tuto veličinu označíme jako **relativní podélné**}$$

prodloužení (relativní deformace).

$$\text{Veličina } \frac{F}{S} = P - \text{normálové napětí.}$$

Veličinu α přepsat do tvaru: $\alpha = \frac{1}{E}$.

E – Youngův (čti jangův) modul pružnosti v tahu.

Rovnici pro protažení drátu napíšeme pak ve tvaru, kterou nazveme **Hookův zákon**:

$$\varepsilon = \frac{1}{E} \cdot P$$

Hookův zákon:

Relativní podélné prodloužení je přímo úměrné napětí v tahu. Hookův zákon platí jen pro pružné deformace.

Pokud $P=E$ (modul pružnosti v tahu je rovný napětí, drát zdvojnásobí délku)

Pro délku drátu platí: $l_p = l_0 \cdot (1 + \varepsilon)$

b) tlak

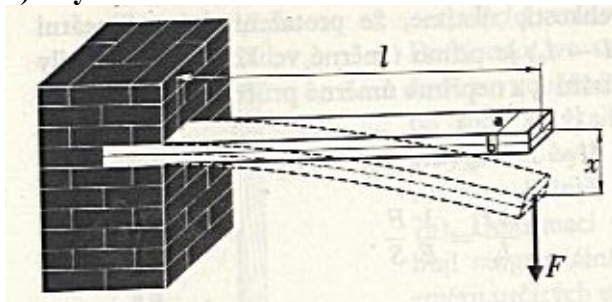
$$\Delta l = l_0 - l = \frac{1}{E} \cdot \frac{F \cdot l_0}{S}$$

relativní prodloužení: $\varepsilon = \frac{1}{E} \cdot P$

E – je pro tah i tlak stejné

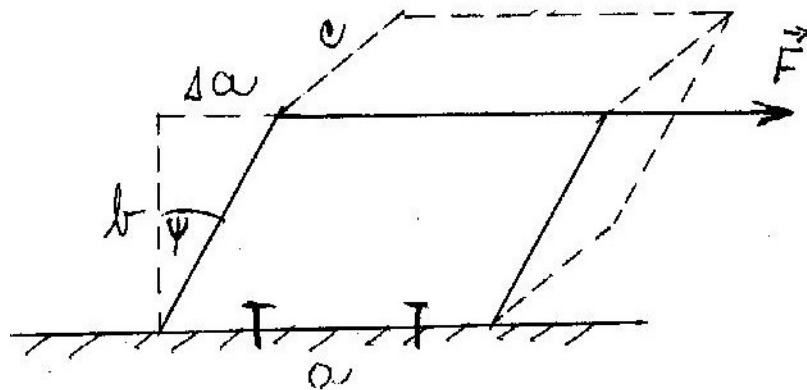
Pro délku platí: $l_p = l_0 \cdot (1 - \varepsilon)$

c) ohybu

Je složená z tahu a tlaku. Existuje vrstva, která nemění svou délku – neutrální vrstva – prochází těžištěm.

d) ve smyku

$$\Delta a = \beta \cdot \frac{b \cdot F}{c \cdot a}$$

Příčemž $\frac{F}{c \cdot a} = T$ -

tangenciální napětí na jednotlivou plochu

$$\frac{\Delta a}{b} = \text{tg} \Psi, \text{ pro malé úhly}$$

se $\text{tg} \Psi = \Psi$ - je v radiánech

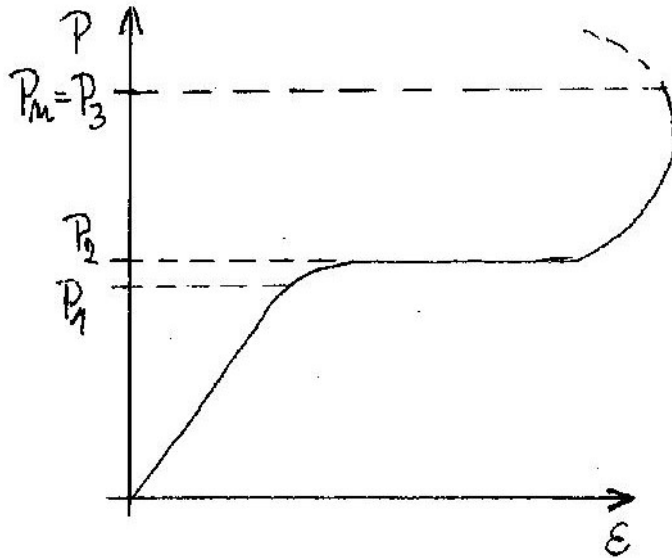
$$\beta = \frac{1}{G} - \text{Youngův modul}$$

kroucení

Vše vede k **Hookovu zákonu pro smyk**:

$$\psi = \frac{\Delta a}{b} = \frac{1}{G} \cdot \frac{b \cdot T}{b} = \frac{1}{G} \cdot T$$

2.6 Průběh poměrného podélného prodloužení v závislosti na napětí

P_1 – mez pružnosti – platí Hookův zákon, těleso se vrací do původního tvaru

P_2 – mez tečení – neplatí Hookův zákon – vzniká tvrdá deformace

$P_3 = P_m$ – mez pevnosti – materiál se trhá

Reálně u každé látky je jiný průběh. Periodickým opakováním námahy se mez pevnosti snižuje – **únava materiálu**.

Míra bezpečnosti:

napětí při mezním stavu

—————
napětí při pracovním stavu

Vypočítáme jí: $s = \frac{P_m}{P_{pr}}$